

Rerum Naturalium Fragmenta

No. 464

<i>Somfai Balázs:</i> Egykori arcok városunkból: Török János (1834-1910)	3
A Marcal szabályozása: Az új meder	5
<i>Jaskó Tamás:</i> A Kárpát-medence kilátó-csúcsai: DEM adatok orometriai elemzése	9
<i>Szemere Sarolta:</i> Pár szó a régi magyar templomok festett kazettáiról	11

Watford
2011

.

Rerum Naturalium Fragmenta

Jaskó Tamás szerkesztése:

16 Melrose Place, Watford WD17 4LN, England

tamas.jasko@jasko.eu

**Egykori arcok városunkból:
TÖRÖK JÁNOS (1834–1910)**

Somfai Balázs

Egy emberközösség, egy település önbecsülését jelzi, ha törődik múltjával és ha emlékezik a hozzá kötődő egykori híres emberekre. Ami igaz egy városra, annak igaznak kell lennie a város részeire is. Érdemes hát közelebbről megismerkednünk egy olyan neves személyiséggel, akit alkotómunkája révén tekinthetünk erzsébetvárosinak, és akinek környezetformáló tevékenysége máig érvényesül. Ő Török János városi mérnök, az Erzsébetváros első utcáinak tervezője.

Nem a mi vidékünk szülötte, Hódmezővásárhelyen látta meg a napvilágot 1834. december 20-án. Elvégezvén a műegyetemet Budán, visszatért a Nagyalföldre. 1860-1861-ben és 1867-től 1870-ig városi mérnökként működött Szentesen. A közbeeső időszakban mint magánmérnök kereste kenyerét. Ahogyan nekrológiájából tudjuk, városi állásáról erős függetlenségi meggyőződése miatt mondott le és maradt távol az alkotmányos idők bekövetkeztéig. 1870-től néhány évig a Tisza-szabályozás mérnökeként tevékenykedett.

Élete delén nagy váltásra szánta rá magát. 1875. május 1-től a Marcal-völgyi Vizitársulat mérnöke lett, mely társulat aztán a folyószabályozás főmérnökévé választotta. E munkája mellett 1895 januárjától 1904 decemberéig Pápa város mérnöki tisztségét is viselte. Ő volt Pápa legelső városi mérnöke. Ezenkívül a református egyházkerületnek is mérnöke volt.

Török János városi szolgálatának idejére esik az urbanizációnak, a modern városiasodásnak számos fejleménye Pápán. Ekkoriban nagy viták zajlottak a széles nyilvánosság előtt a város fejlesztésének irányáról és ütemezéséről, erről meggyőződhetünk a korabeli hírlapokat olvasva.

Ötletekből, tanácsokból nem volt hiány, de persze akkor is a pénz szabott keretet sok mindennek. Mégis, ekkor épült meg a legelső aszfaltozott út, méghozzá a vasútállomástól kezdve a főtéren át a Csókáig (1895–1896-ban, az akkoriban nagyon korszerűnek számító aszfaltmakadám útburkolattal).

Ez időben, 1898-ban létesült a város vízvezetéki műve, amelynek kiemelkedő szerepe volt a betegségek, járványok visszaszorításában; az ő idejében, 1903-ban indult meg az áramszolgáltatás a városban – és az ő városi mérnöksége idején történt az új városrész, az Erzsébetváros első lakott utcáinak kijelölése és ezzel együtt a Liget kialakítása és beillesztése a város szövetébe.

Kortársai halk szavú, puritán jellemű férfinak, nagy munkabírásu, jó szakembernek ismerték. Tagja volt a pápai református presbitériumnak is.

Neje, Raits Zsófia, aki a pápai evangélikus nőegyletnek volt elnöke, 1904-ben hunyt el. Török János 1910. december 27-én követte feleségét az öröklétbe. Hamvai az Alsóvárosi temetőben nyugszanak. A házaspárnak hét gyermeke született, fiaikból katonatisztek, magas rangú tisztviselők váltak. Török János halálát népes rokonság, közte 16 unoka gyászolta. Annyit

tudunk még róla, hogy lakott az Újváros (Batthyány) utcában, majd a Korona utcában, végül haláláig a Széchenyi utca 8-ban.

Az Erzsébetváros, benne az Esterházy úttól nyugatra eső családi házas övezet a város nyugodtabb és igényesebb részének számított mindig. Ha a Hunyadi János utcában járunk, ha a Kölcsei utcát vagy a Vörösmarty utca Liget felőli szakaszát rójuk, eszünkbe juthat, hogy egy olyan mérnökember rajzasztalán megszületett utcák, telkek vonalait látjuk, aki éppen egy évszázada hunyta le szemét. Megbecsüljük, ha nem feledjük nevét. Tisztelegjünk előtte a korabeli módon: *Áldás emlékére!*

(Somfai Balázs levéltáros, Veszprém, 2011. április 10., <http://www.veml.hu/id-198.html>)

A Marcal szabályozása: Az új meder, a vízosztómű és a mellékcsatornák

1885-től – már Marcalvölgyi Vízitársulat néven – megkezdték a szabályozási munkákat. Megyertől Marcaltőig, 52 km hosszban rendezték a medret. A Karakóig terjedő felső szakaszon ősállapotok uralkodtak ekkor, a völgy azonban itt még keskenyebb, így az egyenesített új meder kevésbé tért el régi futásától. A nagyobb változás a Marcal középső, a Torna torkolatától Marcaltőig tartó kb. 40 km-es szakaszán történt. Az új nyomvonal (Marcal Főcsatorna) innentől többnyire a völgy közepén halad, az egykori keleti és nyugati csatornák között.

A főmedret két oldalról kísérő, újonnan létesült, illetve felújított övcsatornák eredeti fő célja még az lett volna, hogy a völgyoldalak felől érkező talajvíz-utánpótlás elvágásával gyorsabban kiszáráthatók legyenek a tőzeges talajok. Azonban voltak, akik aggódtak a vízszintek túlzott lesüllyedése miatt.

Török János társulati mérnök is aggodalmát fejezte ki (1885), hogy a munkálatok eredményeként aszályos időben kiszáradhat a Főcsatorna, emiatt kigyepesedik a fenék, amely felfogja az iszapot, és töltődik a meder.

„Ennek meggátlása tekintetéből jónak látnám, ha a Marczal nyári víztömege szaporítása végett a Torna, Kígyós völgyeiben úgy a Marczal, Zala megyei szakaszain források nyitassanak, ily források vizeivel a Marczal kis vizét szépen meg lehetne szaporítani... oly források keresésére Zsigmondi mérnök úr lenne felkérendő.”

Az azóta eltelt időkre visszatekintve, úgy tűnik, ez a terv elsikkadt az évek sodrásában.

Ezért, míg kezdetben csak a posványos területek lecsapolása volt a cél, a végleges tervekben már tekintettel voltak a mezőgazdasági célokra nyert - főként tőzeges, így kiszáradásra hajlamos - talajú területek öntözési igényére is. Már a Társulat alapszabályában benne foglaltatott: *„Szabályozási terv szerint nem csak a Marcal völgy kiszárítása, hanem annak öntözése is egyúttal céloztatik”*.

Ekkor készült el a 44,5 km hosszú Vas megyei, és a 29,8 km hosszú Veszprém megyei mellékcsatorna, melyek a Kamondnál létesült vízosztózsilipnél ágaztak ki a főcsatornából. A Torna torkolata alatt, 1885-ben épített vízosztómű eredetileg fából készült, nagyjából három egyenlő részre osztva a Marcal vízhozamát, ellátta a főmedret és a két mellékcsatornát vízzel. Török János szerint a két mellékcsatornán 17 duzzasztó építése szükséges az ártéri rétek öntözése érdekében. 1885-ben írt jelentésében a továbbiakat olvashatjuk:

„Nincs értelme a mellékcsatornák megépítésének, ha általa az öntözés nem eszközöltetik, ennél fogva újólág bátor vagyok indítványozni az öntözés megkezdését.”

„A legközelebbi száraz évek úgy hiszem a birtokosságnál megértetik az öntözés eszméjét, különösen két-három év óta az ártéri birtokosságnak temérdek kára volt, hogy az öntözőcsatorna vizét kihasználás nélkül bocsátotta tova”.

Kisvíz idején a Marcal vízhozama nem volt elegendő a két övcsatorna ellátására, ezért a mellékpatakoknak a csatornákkal való kereszteződéseinél zsilipek létesültek, melyekkel e patakok vizét az övcsatornákba lehetett terelni.

A Vas megyei oldalon a Mosó-árkon, Kodón és a Cincán létesültek ilyen zsilipek, míg a Veszprém megyei csatorna befogadta a Hunyor patak, és néhány kisebb ér vizét, a Hajagoson pedig hasonló zsilip épült. Ezeknek a zsilipeknek a lezárásával visszatartható volt az övcsatornák vize is, mely így száraz időben elősegítette a mellettük fekvő rétek öntözését, illetve a talajvíz magasabb szinten tartását.

Árvizek esetén az övcsatornák beeresztő zsilipjeit lezárták, így az árvíz gyorsabb lefolyást nyert, a csatornáknak pedig a felszíni vizek levezetésében volt szerepük.

(<http://www.marcal.hu/szabalyozas.php>)

A Kárpát-medence kilátó-csúcsai: DEM adatok orometriai elemzése

Jaskó Tamás

Quartz Scientific, 16 Melrose Place, Watford WD17 4LN, Anglia

tamas.jasko@quartz-scientific.com

A NASA 3 szögmásodperc felbontású radar DEM (Digital Elevation Model) magasság adatainak felhasználásával osztályoztuk a Kárpát-medence és a környező régió csúcsait.

Első közelítésben az SRTM30 adatbázisban kerestünk helyi maximumokat, s ezekből kiválogattuk a kilátó-csúcsokat („paramount peaks”), vagyis azokat a csúcsokat, melyek nem láthatóak magasabb csúcsokról. A kölcsönös, páronkénti láthatóságot a planetáris láthatóság elméleti képletével számoltuk, a légköri hatások mellezésével.

A jelöltek (feltételezett kilátócsúcsok) listáját tovább finomítottuk Srtm3, ill. térképészeti magasság adatokkal való összehasonlítás útján, hogy átlagolt pixelek helyett pontszerű magasság-adatokhoz jussunk.

Ez az eljárás 38 kilátó-csúcsot talált a Kárpátokban és a Kárpát-medencében.

Az orometriai elemzés során ezen 38 csúcsból álló ponthalmazt vizsgáltuk a statisztikus geometria módszereivel. Viszonyítási alapul véletlen számokból generált adathalmazok és más, hasonló magasság különbséggel rendelkező, de eltérő geomorfológiai jellegű területek kilátó-csúcsai szolgáltak.

Érdekes eredményt szolgáltatottak a legközelebbi szomszédokat összekötő fa-gráfok, ill. a fa-gráfokban található lánc-szakaszok és elágazási pontok száma. A lepusztult ősi röghegységek és a véletlen adatok átlaga között nincs jelentős különbség, a Kárpáti adatok viszont ettől erősen eltérő eloszlásúnak mutatkoztak.

A másik módszer a pontokon végzett Delauney-háromszögelés eredményeinek statisztikus értékelése. Itt az egyes háromszögek legkisebb szögét elemeztük, ill. ezek regionális átlagát és szórását.

Az elemzés szerint a kárpáti területek jellegzetesen fiatal lánc-hegységi morfológiája az orometriai statisztikából is egyértelműen kitűnik. Ezzel összefüggésben a kilátó-csúcsok a Kárpátokban (talán az Északi-Kárpátok kivételével) kevésbé használhatóak „gipfelflur” objektív meghatározására, mint a lepusztult régi tönkfelületeken.

A kárpát-medencei csúcsok osztályozásának átfogó tárgyalása még várat magára, de vannak példamutató elemzések kisebb részterületekre, mint pl. a Tátra. A listánkban szereplő kilátó-csúcsok többségét mégis közismertté teszi gyakorlati jelentőségük a turisztika, kommunikáció és forgalom-ellenőrzés terén.

(Hungeo VIII. előadás kivonatok, Pécs, 2006, E9, p.76-77)

Pár szó a régi magyar templomok festett kazettáiról

Szemere Sarolta
aranykoszorús kézműves mester

A művészettörténetnek, vagy a néprajznak – vitatható az illetékség – elhanyagolt területe a kazettafestészet. Csodálatos kincs, a magyar kultúr-múlt bámulatos gazdagsága rejlik pedig a régi magyar templomok – főként protestáns templomok famennyezeteiben.

Az adorjási templommennyezet kazettáinak hímzése

A festett kazetták részben még eredeti helyükön, de sokszor már csak múzeumokban találhatók meg. A Kárpát-medence magyar lakta területem több száz templomban találkozhatunk

ezekkel ma a festő-asztalosmesterek által készített népi-kézműves alkotásokkal.

Énlakai kazettamotívumok

A figyelemfelkeltés céljával foglalkozom azzal, hogy ezeket a régi motívumokat tambur (gépi) hímzéssel átültessem textíliára. Eddig elkészült „gyűjteményem”, melyeket kiállítások keretében mutatok be (és képes album formájában is kiadtam) két felfogás szerint alakult.

1. Egy templom több kazettájának összeszerkesztése

Ezekből asztalterítő, párna, úrasztalterítő és falikárpitok születtek. Ilyen például:

Nyárádszentmárton. A Nyárád völgyében sok vihart megért XIII. században épült műemléktemplom mennyezet-kazettáiból történt válogatás, A mennyezet 63 táblából áll. A hímzésben

csupán 12 tábla bemutatására volt lehetőség. A nagyon változatos motívumsorok között a csillagos rajzolat visszatérő motívumként jelenik meg.

Magyarfülpösi motívumok

Szilágyzovány. A kazettás mennyezet 1700-ban készült. Érdekessége, hogy a fedőlécék is mintázottak és a belső ornamentika közepébe esztergált fapogácsát helyeztek el, ami erősen fokozza a térbeli hatást, de hímzésre alkalmatlan.

Magyarfülpös. A XVII. századi reneszánsz festőasztalosok legszébb alkotása. Asztalos János – a „Mennyező mester” a virágornamentikák hihetetlen változatosságát mutatja be.

Luther-kárpit. Bizonyos fokig saját kompozíció, melynek központja a Luther-rózsa. Ezt övezi a halmágyi templomból vett két virágtöves tábla, majd a négy sarokban a Miklóstelkén megmaradt négy eredeti kazetta hímzett reprodukciója. Az egészet keretbe foglalja egy Szászrégenből fennmaradt faliszekrény faragott szegélydísze. Mindezek evangélikus források.

Énlakai motívumok, melyek díjazott feldolgozását a Cimbalom utcai „Megmaradás” templomban az úrasztali terítő reprezentálja. Rovásírásos felirata van, miszerint „Egy az Isten!”

Gogánváraljai kazettamotívum

2. Egy-egy templomból kiragadott egy-egy jellemző kazetta

Túl sok a forrás és már nem futja ki az életpidőmből, hogy egy-egy templom kazettáiból ilyen nagyméretű, nagy munka-igényességű összeállításokat készíthessek. Ezért azt a megoldást választottam, hogy egy-egy templomból – talán a legreprezentatívabb kazettát hímezem meg, – azzal a szándékkal, hogy bemutassam a magyar népi ornamentikának a kazettafestészetben rejlő csodálatos gazdagságát.

Szilágyzoványi motívumok

Erdély kincsei közül

Gogánváralja. Legrégebbi ilyen jellegű emlékünks. A festés idejét 1503 és 1520 közötti időre teszik. A négyzeten belül a körbe szerkesztett indák dús összefonódása közepén napkorong, melyben egy Anjou-liliomot egy kígyó fog körbe. Sajnos, hogy a kazetták ma már csak a Magyar Nemzeti Múzeumban láthatók.

Gelence. A Kárpátok legkeletibb csücskében nemzetközi összefogással helyreállított Árpád-kori templom. Ma a világörökség részét képezi, a feltárt híres Szent Imre, Szent István és Szent

László freskói, valamint a csodálatos mennyezetkazettái miatt is.

Nádasdaróc. A templom 90 táblából álló mennyezetét 1790-festette az Umlingok műhelye. Jellegzetessége a cikcakkos „keretelés”, mellyel több Kolozsvár környéki templomban is találkozhatunk, mint ennek a festő családnak a kézjegyével.

Nyárádszentmártoni motívumok

Bögöz. A „keretelés” érdekesebb módját látjuk az 1724-ben festett kazettákon. Talán fa-évgyűrűket akart a festő ábrázolni.

Sztána. 1743-ból valók a templom pikkely-gyöngysoros keretbe foglalt kazettái. Festőjük Gyulai Asztalos János.

Maksa. 1766-ból való templom festett mennyezete. Erőteljes vonalvezetés, változatos színek és dús ornamentika a jellemzőjük. A hatás annyira dekoratív, hogy ezek fényképeivel díszí-

tették az 1896-os millenniumi világkiállítást és használták fel az 1900-as párizsi világkiállítás magyar termének dekorálásához. A kazettákat ma az Iparművészeti Múzeum őrzi.

Dunántúlról

Tök (Pest megye). Az 1740-ben készült 42 táblából álló mennyezet festésének motívumai vetekszenek az erdélyiekkel. 1900 óta az eredeti kazettákat az Iparművészeti Múzeum őrzi.

Adorjás (Baranya megye). 1795-ből valók a templom kazettái. A motívumok már nem reneszánsz jellegűek, erősen barokk-rokokó vonásokat mutatnak a belső rácsozott „kartuszok”.

(Partium, vol. 20, 2011, no.3, p.1, 80-81, 7, 29)